

Слюсаренко О.М.,
доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник,
учений секретар Інституту вищої освіти
Національної академії педагогічних наук України
(м. Київ, Україна)

ФОРМУВАННЯ НАЙВИЩОГО УНІВЕРСИТЕТСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: СВІТОВИЙ ДОСВІД

Статтю присвячено розв'язанню проблеми розвитку найвищого університетського потенціалу в умовах глобалізації, що є важливим для вітчизняної вищої школи, яка за своєю якістю і конкурентоспроможністю не підкорює університетських вершин. Містить концептуальні засади проектування університетів світового класу в Україні.

Ключові слова: вища освіта, , найвищий університетський потенціал, глобалізація, дослідницько-інноваційний університет.

The article is devoted to solving the problem of development of the highest university potential in the conditions of globalization, which is important for the national high school, which in its quality and competitiveness does not conquer the university peaks. Contains the conceptual foundations for the design of world-class universities in Ukraine.

Key words: higher education, the highest university potential, globalization, research and innovation university.

Стан вітчизняної вищої освіти, його порівняння з розвитком світового університетського потенціалу найвищого рівня в умовах дослідницько-інноваційного типу глобального прогресу дає підстави сформулювати концептуальні засади формування найвищого університетського потенціалу в Україні.

Перше. Створення в Україні осередків найвищого університетського потенціалу повинно бути в порядку денному головних національних реформ, зокрема з ініціативи і під патронатом глави держави.

Друге. Становлення найвищого університетського потенціалу може відбутися за умови безпосередньої інтеграції вищої школи України у глобальний простір вищої освіти та участі в міжнародних порівняннях рівня розвитку цього потенціалу.

Третє. Мають бути враховані закономірності й особливості, основні характеристики глобального найвищого університетського потенціалу та способів його ідентифікації. З-поміж них найбільш істотними насамперед є:

– детермінація такого потенціалу дослідницько-інноваційним типом сучасного прогресу людства і, навпаки, ключова роль цього потенціалу в становленні характеру теперішнього прогресу (ефект взаємного посилення);

– зумовленість властивостями найвищого університетського потенціалу відповідних зовнішніх валідних рейтингових (тестових) систем його ідентифікації (вимірювання) та їхнього обґрунтування, конструювання, апробації, впровадження та визнання;

– здатність найвищого університетського потенціалу до самоідентифікації (самовизначення) шляхом саморефлексії (формулювання і декларування носіями такого потенціалу власних місій, девізів, візій і цінностей) ;

– згідно із сутнісними (дослідницько-інноваційними в основі) властивостями найвищого університетського потенціалу із запропонованих міжнародних рейтингових систем його фіксації найбільш адекватними є рейтинги «Шанхайський» (де-факто має найбільше визнання серед носіїв цього потенціалу), а також рейтинг «Таймс»; відтак, критерії та індикатори насамперед рейтингу «Шанхайський» мають слугувати орієнтирами для створення, посилення і вимірювання рівня найвищого університетського потенціалу;

– неоднорідність, рівнево-групова структурованість університетського потенціалу, зростаюча стрімкість (крутизна) і стійкість його найбільш високих, так званих «топових» рівнів, відтак прискорений розвиток провідної (лідерської) частини;

– середньостатистичний вік формування найвищого університетського потенціалу складає понад 100 років, найбільш високих (топових) його рівнів – близько 200 років, найвірогідніший віковий період досягнення й утримання статусу найвищого – 50–500 років; при цьому активне створення носіїв такого потенціалу відбувається у час прискорення дослідницько-інноваційного прогресу людства (кожен десятий заклад рейтингів «Шанхайський» і «Таймс» 2011 р. утворено в 60-х роках ХХ ст.);

– територіальний і темпоральний поступи найвищого університетського потенціалу пов'язані послідовністю: Європа, Північна Америка, Азія, Океанія, потім Південна Америка та Африка й зумовлені поширенням науково-технологічного прогресу в часі по континентах;

– серед континентів найвищий університетський потенціал зосереджений насамперед у Північній Америці та Європі, з-поміж країн – у США та Сполученому Королівстві, хоча зазначений потенціал інтенсивно прогресує також в Азії, зокрема зусиллями Китаю і Саудівської Аравії, поступово виводячи ці країни слідом за Японією, Південною Кореєю, Сінгапуром у лідери світового прогресу;

– нині беззаперечним світовим лідером у розвитку найвищого університетського потенціалу країнової та інституційної модальностей є США та заклади вищої освіти цієї країни – відтак, відповідні моделі й

стратегії його формування, функціонування, вдосконалення доцільно використовувати як зразкові;

– ключові властивості найвищого університетського потенціалу зберігаються і виразно проявляються для його топової частини, носієм якої є малозмінна група з 30 перших закладів за рейтингом «Шанхайський», котрі представляють США (22 заклади), Сполучене Королівство (4), Швейцарію (1), Японію (2) і Канаду (1), зокрема щодо стійкого групування і великої різноманітності топ-закладів (навіть для субгруп), випереджального розвитку лідера (Гарвардського університету) тощо; отже, зазначена група топ-30 може слугувати глобальною груповою топ-моделлю найвищого університетського потенціалу найвищих його рівнів;

– верхівка найвищого університетського потенціалу стабільно інституціалізована Гарвардським університетом, який є незмінно першим за рейтингом «Шанхайський» – відтак, може бути взірцевою інституційною топ-моделлю;

– для досягнення найвищих рівнів (включно з «топ-3»: Гарвардський і Стенфордський університети та Массачусетський інститут технології) університетського потенціалу успішними є дві моделі організації (параметричної збалансованості та спеціалізованої зосередженості) і дві стратегії розвитку (універсалізації та профілізації); Гарвардський університет реалізує модель збалансованості та стратегію універсалізації;

– загальною закономірністю для будь-якої інституційної моделі та стратегії розвитку в разі найвищого університетського потенціалу є концентрація організаційних, людських, фінансових ресурсів з метою інтенсифікації діяльності: у більшості випадків з ранговою позицією позитивно корелюють не абсолютні, а відносні (унормовані) значення величин, що характеризують університетську діяльність, зокрема величина бюджету не виявляє кореляції, а кількість студентів ілюструє антикореляцію з місцем закладу в рейтингу;

– важливе значення для досягнення стійкого найвищого університетського потенціалу мають конкурс вступників, частки міжнародних студентів, студентів магістерських і докторських програм, кількість і частка постдокторантів, унормовані на студентів загальні видатки та видатки на дослідження й розробки;

– заклади з найвищим університетським потенціалом мають пріоритетну державну підтримку, особливо в частинні фінансування досліджень (насамперед фундаментальних) і розробок;

– державна підтримка закладів з найвищим університетським потенціалом не обмежує їхньої автономії і самоврядності, зокрема реалізацію в США самоврядно-асоціативної моделі регулювання вищої школи, особливо вищої освіти світового класу;

Четверте. На підставі викладеного можна сформулювати такі концептуальні засади створення найвищого університетського потенціалу в Україні:

– український найвищий університетський потенціал, як і глобальний, за сутнісними ознаками має відповідати дослідницько-інноваційному типу прогресу, тобто першими кандидатами на забезпечення цього потенціалу можуть бути дослідницькі університети;

– заклади, що є ймовірними кандидатами на носіїв згаданого потенціалу, повинні прийняти міжнародні критерії та індикатори визначення і вимірювання такого потенціалу і в діяльності орієнтуватися на методологію передовсім рейтингу «Шанхайський»;

– зважаючи на те, що жоден український заклад не має будь-якого досвіду, хоч би тимчасового, входження до рейтингів «Шанхайський» або «Таймс», для визначення закладів-кандидатів слід використати метод «м'якого» ранжування за менш валідними, об'єктивними, надійними, точними рейтингами як міжнародними («К'ю Ес», «Вебометрикс» тощо), так і вітчизняними («Топ 200 Україна», «Компас» тощо), як це показано в табл. 1 [8-11];

Таблиця 1

Перелік закладів, які посіли найвищі місця за українськими і міжнародними рейтингами в 2014-2015 рр.¹

№	Заклад	Рейтинги (місце ² закладу)						Сума місць
		Українські				міжнародні ³		
		Консолідований	«Топ 200 Україна»	«Компас»	«Скопус»	«Вебометрикс»	«К'ю Ес»	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка	1	1	2	1	1 (937)	1 (421–430)	7
2	Національний технічний ун-т України «КПІ»	2	2	1	6	3 (1388)	3 (551–600)	17
3	Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна	3	3	(13)	2	4 (1410)	2 (481–490)	27
4	Національний технічний ун-т «ХПІ»	4	4	(13)	(13)	2 (1265)	5-6 (701+)	41-42
5	Львівський національний ун-т ім. Івана Франка	5	9	(13)	3	(13)	(13)	56
6	Сумський державний ун-т	(13)	(13)	(13)	(13)	6 (1741)	4 (651–700)	62
7	Одеський національний ун-т ім. І.І. Мечникова	7	(13)	(13)	4	(13)	(13)	63
8	Національний ун-т «Львівська політехніка»	6	6	(13)	(13)	(13)	(13)	64

9	Таврійський національний ун-т ім. В.І. Вернадського	8	(13)	(13)	(13)	5 (1516)	(13)	65
10	Національний ун-т «Києво-Могилянська академія»	10	5	(13)	(13)	(13)	(13)	67
11	Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана	(13)	(13)	3	(13)	(13)	(13)	68
12	Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича	(13)	(13)	(13)	5	(13)	(13)	70
13	Донецький національний ун-т	(13)	(13)	(13)	(13)	(13)	5-6 (701+)	70-71
14	Національний гірничий ун-т	(13)	7	(13)	(13)	(13)	(13)	72
15	Національний медичний ун-т ім. О.О. Богомольця	(13)	8	(13)	(13)	(13)	(13)	73
16	Донецький національний технічний ун-т	9	(13)	(13)	(13)	(13)	(13)	74
17	Дніпропетровський національний ун-т	(13)	10	(13)	(13)	(13)	(13)	75
18	Національна металургійна академія України	(13)	11	(13)	(13)	(13)	(13)	76
19	Національний ун-т біоресурсів і природокористування	(13)	12	(13)	(13)	(13)	(13)	77

Примітки: ¹ Перелік закладів за кожним з українських рейтингів обмежено закладом, який набрав найменше балів, але більше половини від максимального балу.

² У разі відсутності закладу у відповідному рейтингу з метою коректного визначення суми місць йому надається місце, наступне за найнижчим місцем рейтингів, тобто 13.

³ При визначенні місць у разі міжнародних рейтингів «К'ю Ес» і «Вебометрикс» позиції закладів пронумеровані в порядку їх входження до рейтингів. Крім того, для рейтингу «Вебометрикс» перелік закладів обмежено закладом, який зайняв удвічі гіршу позицію порівняно з найкращою.

– урахувуючи, що формування найвищого університетського потенціалу за звичайних умов відбувається протягом тривалого періоду, за відсутності разових дуже великих інвестицій ставку слід зробити на університети, які мають принаймні сторічний досвід успішної університетської діяльності;

– оскільки загальний національний (суспільно-економічний, сфери вищої освіти) контекст розвитку університетів, по суті, не характеризується істотними дослідницько-інноваційними ознаками, остільки відібрані заклади-кандидати потребують створення спеціальних сприятливих умов і цілеспрямованої підтримки держави, наприклад, у формі державної цільової програми з умовною назвою «Університети світового класу в Україні»; при цьому з урахуванням теперішнього економічного і політичного стану українського суспільства таких закладів може бути не більше трьох;

– позаяк значна подрібненість і розпорошеність мережі вищих навчальних закладів в Україні, з Києвом включно, розмиває і підриває

створення потужних, ресурсно концентрованих університетів, то необхідно одночасно здійснювати системну оптимізацію мережі вищої школи в напрямі укрупнення й усунення дублювання шляхом реорганізації (злиття, приєднання, перетворення) існуючих інституцій без зменшення загальних інвестицій в цю сферу (у 2014 р. 1,5 % ВВП на заклади III і IV рівнів акредитації, що відповідає нормам ЄС і ОЕСР);

– беручи до уваги, що створення найвищого університетського потенціалу вимагає кардинальної інтенсифікації основних напрямів діяльності відповідних закладів вищої освіти, інституційні стратегії їхнього розвитку не повинні передбачати надмірно велику чисельність у них студентів, натомість мають орієнтуватися на добірний склад студентів, аспірантів, докторантів, науково-педагогічних і наукових працівників, включаючи іноземних, за меншої їх кількості, а також на посилення дослідницько-інноваційної складової в роботі; останнє доцільно зробити в контексті збільшення в країні загальних видатків на дослідження і розробки як частки ВВП, пріоритетно спрямувавши їх у сектор вищої освіти; при цьому важливо не допустити послаблення науково-дослідного потенціалу національних академій наук;

– беручи до уваги, що нині громадяни своїми коштами забезпечують навчання в університетах, академіях, інститутах половини студентів, ризик критичного скорочення масової вищої освіти не виникне, якщо держава головним своїм пріоритетом визначить підтримання розвитку елітної вищої освіти;

– заклади, що відібрані для формування найвищого університетського потенціалу, мають користуватися повною автономією і академічною свободою на засадах субсидіарності та суспільної довіри до них;

– створення найвищого університетського потенціалу потребує сильної і послідовної політики, цілеспрямована державна фінансова підтримка відповідних університетів може після певного періоду їх становлення бути зменшена, але залишатися національним пріоритетом;

– з урахуванням аналізу досягнень, переваг і недоліків провідних університетів України, їхньої відповідності зарубіжним аналогам, зокрема країн-сусідів, можна припустити, що найбільш імовірними кандидатами на вступ до елітного клубу закладів світового класу є Київський національний університет імені Тараса Шевченка і Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна (зі стратегіями універсалізації) та Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (зі стратегією профілізації).

З метою чіткого усвідомлення, який архіскладний, але безальтернативний шлях до світової досконалості слід пройти провідним університетам України, у *табл. 2* три з них порівнюються з найкращими світовими закладами вищої освіти за рейтингом «Шанхайський» 2014 р. [12; 13; 14; 15; 16; 17].

Таблиця 2

Порівняння характеристик трьох провідних українських університетів і трьох закладів вищої освіти (всі США), які посідають перші три місця за рейтингом «Шанхайський» 2014 р.

№	Параметр діяльності	КНУ ¹	ХНУ ²	НТУУ «КПІ» ³	Середнє (I)	Гарвардський ун-т	Стенфордський ун-т	МІТ ⁴	Середнє (II)	Порівняння середніх (III), рази
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Рік заснування (років у 2014 р.)	1834 (180)	1804 (210)	1898 (116)	(169)	1636 (378)	1885 (129)	1861 (153)	(220)	1,3
2	Кількість студентів ⁵ , тис.	26,4	16,0	25,5	22,6	21,3	15,9	11,2	16,1	0,71
3	Частка міжнародних студентів, %	4	27	2	11	22	22	28	24	2,2
4	Кількість докторантів ⁶ (постдокторантів)	125	23	34	61	5809	1976	1406	3064	50
5	Нобелівських лауреатів ⁷	–	3	–	1	48	27	78	51	51
6	Фінансування досліджень і розробок, млрд грн/дол. США, (частка загального бюджету, %)	0,072	0,033	0,062	0,056 (7,9)	1,013	0,945	0,901	0,953 (25,1)	17*20⁸ 3,2
7	Річний бюджет, млрд грн/дол. США	0,95	0,32	0,86	0,71	4,2	4,4	2,7	3,8	5,4*20⁸
8	Ендавмент, млрд грн/дол. США	–	–	–	–	36,4	21,4	12,4	23,4	23,4/0

Примітки: ¹ Київський національний університет імені Тараса Шевченка;

² Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна;

³ Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»;

⁴ Массачусетський інститут технології;

⁵ Включаючи аспірантів/докторантів;

⁶ Для українських закладів ця кількість може бути подвоєна за рахунок тих, хто виконує докторську дисертацію поза докторантурою у творчій відпустці або на посаді наукового співробітника;

⁷ Підготовлені, стажувалися або працювали в закладі (офіційна статистика);

⁸ Для співставлення співвідношення курсів дол. США і грн узяті як 1:20.

З табл. 2 видно, що найкращі українські заклади вищої освіти значно відстають від передових світових аналогів насамперед за дослідницько-інноваційною діяльністю та особливо фінансовим забезпеченням, що, за великим рахунком, і має стати головним пріоритетом цілеспрямованої державної підтримки вітчизняних лідерів вищої школи. У виграші будуть усі: і держава, і суспільство, і окремі громадяни України, і планетарне людство в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Курбатов С. Університетські рейтинги: у пошуках елітного навчального закладу, адекватного сьогоденню / С. Курбатов, Л.Ткаченко // Освіта. – 2011. – 12–19 січня (№ 2/3).
2. Рейтинг вищих навчальних закладів України в 2015 році – «Топ-200 Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.euroosvita.net/index.php/?category=1&id=4068>.
3. Рейтинг вищих навчальних закладів України: Наука України в дзеркалі наукометричної бази даних SciVerse Scopus [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.jsi.net.ua/scopus/ratings_uni/rating_uni_1503.html.
4. Рейтинг українських вищих навчальних закладів за рівнем задоволеності освітою «Компас» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bestuniversities.com.ua/sites/default/files/compas2013.pdf>.
5. Київський національний університет імені Тараса Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.univ.kiev.ua/geninf/about/>.
6. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kpi.ua/about>.
7. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.univer.kharkov.ua/ua/general/univer_today/today.
8. Harvard at a Glance | Harvard University. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.harvard.edu/harvard-glance>.
9. MITFacts 2014: MITataGlance. [Electronic resource]. – Access mode: <http://web.mit.edu/facts/faqs.html>.
10. Stanford University [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.stanford.edu>.

REFERENCES

1. Kurbatov, S. (2011). University ratings: in search of an elite educational institution adequate to the present. *Osvita*, 2/3.
2. Reytynh vyshchychkh navchal'nykh zakladiv Ukrayiny v 2015 rotsi – «Top-200 Ukrayina» [The rating of higher educational institutions of Ukraine in

2015 - "Top 200 Ukraine"]. Retrieved from: [http:// www.euroosvita.net/index.php/?category=1&id=4068](http://www.euroosvita.net/index.php/?category=1&id=4068).

3. Reytynh vyshchykh navchal'nykh zakladiv Ukrayiny: Nauka Ukrayiny v dzerkali naukometrychnoyi bazy danykh SciVerse Scopus [The rating of higher educational institutions of Ukraine: Science of Ukraine in the mirror of the scientifically based database SciVerse Scopus]. Retrieved from: http://www.jsi.net.ua/scopus/ratings_uni/rating_uni_1503.html.

4. Reytynh ukrayins'kykh vyshchykh navchal'nykh zakladiv za rivnem zadovolnosti osvitoyu «Kompas» [The rating of Ukrainian higher education institutions according to the level of education satisfaction with Compass]. – Retrieved from: <http://bestuniversities.com.ua/sites/default/files/compas2013.pdf>.

5. Kyyivs'kyi natsional'nyy universytet imeni Tarasa Shevchenka [Taras Shevchenko National University of Kyiv]. Retrieved from: <http://www.univ.kiev.ua/ua/geninf/about/>.

6. Natsional'nyy tekhnichnyy universytet Ukrayiny «Kyyivs'kyi politekhnichnyy instytut» [The National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"]. Retrieved from: [http:// kpi.ua/about](http://kpi.ua/about).

7. Kharkivs'kyi natsional'nyy universytet imeni V. N. Karazina [The V.N. Karazin Kharkiv National University]. Retrieved from: [http://www.univer.kharkov. ua/ua/general/univer_today/today](http://www.univer.kharkov.ua/ua/general/univer_today/today).

8. Harvard at a Glance | Harvard University. Retrieved from: <http://www.harvard.edu/harvard-glance>.

9. MITFacts 2014: MITataGlance. Retrieved from: <http://web.mit.edu/facts/faqs.html>.

10. Stanford University. Retrieved from: [http:// www.stanford.edu](http://www.stanford.edu).